

“SÓC UNA EVACUADA!”: ELS REFUGIATS DE GUERRA A TRAVÉS DE L’OBRA DE JOSEP CALLAU I NOGUÉS

SANDRA MORÓN ROCES
Universitat Autònoma de Barcelona
sandra.moron@uab.cat

[Data de lliurament i acceptació: juliol de 2023]

PARAULES CLAU:

evacuats, refugiats, Guerra Civil, Tivissa, Josep Callau i Nogués

PALABRAS CLAVE:

evacuados, refugiados, Guerra Civil, Tivissa, Josep Callau i Nogués

KEYWORDS:

evacuees, refugees, Spanish Civil War, Tivissa, Josep Callau i Nogués

RESUM

A les pàgines següents s’ofereix una aproximació a la problemàtica dels refugiats de guerra mitjançant l’estudi d’una font inèdita i particular: el text “Sóc una evacuada!”, de l’escriptor tivissà Josep Callau i Nogués. A partir de l’anàlisi crítica de la seva obra, es pretén indagar en els efectes que, durant la Guerra Civil (1936-1939), va tenir l’arribada massiva de població evacuada a les zones de rereguarda, i parlar atenció a com la seva presència va condicionar les relacions i les dinàmiques comunitàries en aquests espais. Es pretén així mostrar la potencialitat i la riquesa de realitzar aproximacions a successos de gran escala a partir d’exemples locals.

RESUMEN

En las siguientes páginas se ofrece una aproximación a la problemática de los refugiados de guerra mediante el estudio de una fuente inédita y particular: el texto “Sóc una evacuada!”, del escritor tivisano Josep Callau i Nogués. A partir del análisis crítico de su obra, se pretende indagar en los efectos que, durante la Guerra Civil (1936-1939), tuvo la llegada masiva de población evacuada a las zonas de retaguardia, prestando atención a cómo condicionó su presencia las relaciones

y dinámicas comunitarias en esos espacios. Se pretende así mostrar la potencialidad y riqueza que supone aproximarse a sucesos de gran escala a partir de ejemplos locales.

ABSTRACT

The following pages offer an approach to the problem of Spanish Civil War refugees through the study of a specific unpublished source: the text “Sóc una evacuada!” by the Tivissa writer Josep Callau i Nogués. Based on a critical analysis of his work, the aim is to investigate the effects of the mass arrival of evacuated populations during the Spanish Civil War (1936-1939) on areas behind the lines while paying attention to the way their presence conditioned relationships and community dynamics in these zones. The aim is to show the rich potential of approaching large-scale events based on local examples.

INTRODUCCIÓ

La Guerra Civil es dibuixa com un dels capítols de la nostra història recent que més viu es troba a la memòria col·lectiva. El record que ha deixat en generacions senceres és una mostra de la brutalitat i l'impacte que va tenir arreu del territori. El seu caràcter total va acabar condicionant d'una manera o altra la vida de tothom qui la va viure, grans i petits, deixant una empremta inesborrable que s'ha transmès fins a arribar als nostres dies. Per això mateix, no ha de sorprendre que sigui un dels episodis de la contemporaneïtat que més bibliografia ha generat, només per darrere de les dues guerres mundials. Tot i això, encara avui s'emmarca com un terreny prolífic per a investigacions presents i futures, sobretot per a aquelles centrades a analitzar el conflicte des de noves perspectives. De manera que aspectes que fins als darrers anys han estat deixats de banda per la historiografia troben ara el seu lloc inserits en els corrents actuals d'història sociocultural de la guerra.

L'ús de fonts documentals de naturalesa diferent enriqueix les mirades que projectem cap al passat. La diversificació de fonts permet fer un acostament als fenòmens bèl·lics des de la seva vessant social, entenent que més enllà de les decisions preses i els organismes en funcionament, la vida, la realitat és i ha estat sempre molt més complexa. Elements com els sentiments, les emocions, les relacions comunitàries o l'actuació de cada individu influeixen en la percepció i, fins i tot, en el desenvolupament dels esdeveniments. En aquest

“EN CONTEXT DE GUERRA, EL DESPLAÇAMENT FORÇAT [...] ACOSTUMA A SER DE LES PRIMERES VIVÈNCIES QUE AFECTEN DIRECTAMENT LA POBLACIÓ NO COMBATENT.”

Fig. 1. Josep Callau i Nogués.

sentit, tant la incorporació del testimoni oral, com la utilització d'egodocuments, com cròniques, memòries o cartes, ens aporten la perspectiva directa dels qui ho van viure en primera persona.

A les pàgines següents, per tant, es pretén, mitjançant l'estudi de l'obra inèdita d'un escriptor local, presentar una de les problemàtiques més importants a les quals es va haver de fer front en el context de la Guerra Civil: la presència de refugiats de guerra als espais de rereguarda. Abans de passar a l'anàlisi de la font en qüestió, però, és necessari entendre el que va suposar el fenomen del desplaçament forçat durant el context bèl·lic, així com la mateixa figura de l'autor a qui ens referim, Josep Callau i Nogués.

Desplaçament, evacuació i refugi: una realitat a rereguarda

Les guerres, en especial les civils, generen una gran mobilitat: de soldats, de recursos... i també de persones a la recerca de refugi. De fet, tant en conflictes passats com actuals, el desplaçament forçat, particularment el que es produeix per l'interior dels territoris protagonistes, acostuma a ser de les primeres vivències que afecten directament la població no combatent. Durant la Guerra Civil, es calcula que al voltant de 3 milions de persones, majoritàriament dones, nens i gent gran, van haver d'abandonar les seves llars i evacuar la seva terra en direcció a la rereguarda republicana. La realitat darrere d'aquestes estimacions és complexa, ja que bona part dels desplaçaments es va fer per iniciativa pròpia, sense deixar rastre documental, cosa que impossibilita arribar a establir xifres absolutes. La dels refugiats es planteja així com una de les principals dificultats a escala social de les que van produir-se durant el desenvolupament de la guerra, amb la necessitat d'encabir i de donar assistència a quantitats ingents de persones en un espai habitable que s'anava reduint progressivament.

Amb l'esclat de les hostilitats, immediatament es van iniciar moviments de població tant per fora com, sobretot, per dins del territori. La violència especialment cruenta dels primers mesos d'ocupació de seguida va nodrir la necessitat de posar-se en marxa de milers de persones que veien perillar la seva vida i la de les seves famílies. En poques setmanes, les principals ciutats de rereguarda van viure l'arribada massiva de gent, la majoria desproveïda de tot el que era necessari per viure. En especial Madrid, que per la seva centralitat, proximitat a les zones ocupades i pel fet de tractar-se de la capital republicana va esdevenir en qüestió de dos mesos el destí d'entre 300.000 i 500.000 persones, 100.000 de les quals, es calcula, van acabar vivint a la intempèrie.¹ Aquesta situació acabaria generant una pressió demogràfica insostenible tant en termes de salubritat, de subministraments com d'espai, fet que va derivar en el sorgiment dels primers comitès encarregats de l'atenció i l'evacuació de la població desplaçada cap a tots els racons de la banda republicana.²

De manera que, més enllà de la voluntat d'allunyar la població dels escenaris bèl·lics, les evacuacions que van començar a funcionar des de la tardor del 1936 i que estarien en marxa fins a les darreries del conflicte, també foren propiciades per la necessitat de reduir la pressió demogràfica en aquells espais on, diàriament, arribaven de centenars a milers de persones. Així, el fenomen dels refugiats de guerra es va acabar vivint a la pràctica totalitat de les localitats i els municipis allunyats dels fronts, fins i tot als més petits, de manera que va acabar formant part de l'experiència bèl·lica del gruix de la població. Els

principals fluxos d'evacuats van estar marcats, a més de per aquesta voluntat d'alleugerir aquesta pressió demogràfica, sobretot per l'evolució dels fronts de combat, com es fa evident en analitzar els registres d'arribats a les diverses localitats. Altres condicionants també acabaren determinant part dels desplaçaments, com la tendència a l'agrupació de persones d'un mateix origen o, per descomptat, les trajectòries individuals.

El resultat acabà sent l'articulació de tot el llevant peninsular com un espai de refugi. Només a Catalunya, es calcula que van arribar gairebé un milió de persones desplaçades durant tot el conflicte.³ Per tant, població acollidora i acollida van haver de conviure en aquests espais i compartir una quotidianitat pertorbada i agitada pels esdeveniments. D'aquesta convivència acabaren sorgint vincles que perduraren més enllà de la guerra,⁴ però de la mateixa manera fou l'origen de disputes, que es van veure agreujades amb la creixent pauperització de les rereguardes.

Josep Callau i Nogués (Tivissa, 1901 – L'Hospitalet de Llobregat, 1976)

Josep Callau i Nogués va néixer a Tivissa en el si d'una família camperola. L'únic i exhaustiu treball d'investigació sobre la vida i obra de l'autor ens mostra una figura amb una trajectòria marcada per la seva condició, una malaltia degenerativa a la vista, però que en cap cas li va impedir desenvolupar un fort vessant artístic des de la seva joventut.⁵ Ans al contrari, va viure de la mà de la literatura i de les arts com a mitjà per expressar-se. L'escriptura en particular omplia la seva quotidianitat com una extensió escollida de la seva jornada laboral. Així, va plasmar el seu dia a dia i el del seu poble mitjançant les formes literàries més diverses. També va formar part tant de la colla de teatre de la Societat Agrícola de Tivissa primer, com de la Colla Germanor des del 1926, en les quals no només va dirigir nombroses representacions, sinó que va actuar en fins a 52 produccions.⁶

Els escrits de Callau i Nogués apareixen com un retrat de la vida a Tivissa, dels seus habitants i els seus símbols, passant per la seva trajectòria personal. Per entendre la seva producció, probablement l'escrit més important és "Entre terrossos. Poesies d'un pagès", un quadern inèdit que inicia el 4 de novembre de 1931 i que estén la cronologia fins a l'any 1940. Fins a l'esclat de la Guerra Civil apareix com un recull format íntegrament per poesies, la majoria amb la seva comunitat i la vida rural com a protagonistes. Es tracta d'escrits que evocuen contínuament a la màxima *beatius ille*, tot enarborant lloances de la vida al camp i a la natura. Si més no, també apareixen petites pinzellades del context en el qual s'emmarca, a partir de diverses poesies dedicades respectivament a l'Estatut d'Autonomia, a la figura de Francesc Macià i als fets revolucionaris d'octubre de 1934 a Catalunya.

Tanmateix, com en tots els aspectes de la vida, la Guerra Civil va trencar de manera abrupta aquest enfilat poètic que es portava teixint des de feia cinc anys, i marcà un abans i un després en la trajectòria de l'autor; el qual, de fet, deixa per escrit que fou la guerra la que posà un parèntesi en el seu recull de poesies de pagès:

L'Alçament feixista "estallat" el dinou de juliol de 1936 i que durà fins al [primer d'abril de 1939, any de la victòria] fou qui interrompé el curs d'anar-me copiant aquí les meves poesies... En temps de guerra o de revolta sagnants [...], qui és que té humor per compondre versos? Tots resultarien bèl·lics o elegíacs i, per això, val més plegar! [¡Viva Franco! ¡Arriba España!]

Després d’aquestes línies el quadern queda en blanc fins passat gairebé un any. A partir de mitjans del 1937 en reprèn l’escriptura, però els textos que hi apareixen a partir d’aleshores es troben inevitablement creuats pel conflicte, com el mateix autor havia augurat mesos abans. Recull així la seva experiència durant una època crucial i convulsa com és la Guerra Civil i els primers anys de dictadura franquista, presentant un relat de gran valor que permet veure l’evolució de la vida particular de l’autor, del seu entorn i d’un país sencer en general.

Si dels testimonis orals s’acostuma a dir que són “memòria viva” del passat i de la guerra, l’obra, majoritàriament desconeguda, de Josep Callau i Nogués ha passat a ser memòria escrita i conservada d’un territori, d’una forma de viure la terra i d’alguns dels principals esdeveniments que, a diferent escala, van marcar el seu temps. En particular, l’escrit que es procedeix a analitzar, titulat “Sóc una evacuada!”, permet incidir des de la sàtira a les percepcions de l’autor sobre l’arribada i acollida dels evacuats de guerra. A diferència d’altres dels seus textos, portats als escenaris fins i tot durant la guerra, no s’ha trobat cap registre documental que aquest monòleg fos mai representat en públic.

Transcripció: “Sóc una evacuada!”⁸

SÓC UNA EVACUADA! (Monòleg)

Personatge: Ella, l’EVACUADA, dona d’uns trenta anys, de descarat caràcter i “ademans” vulgaríssims i gens honestos. Vestiria decentment, a l’estil de dona catalana, però, damunt les espatlles hi lluirà el “mantón de Manila” inseparable a tota madrilenya, encara que no sigui castissa.

En descloure’s la cortina, apareixerà llegint el periòdic, asseguda de costat vora una taula, el colze damunt d’ella i les cames l’una damunt de l’altra sens cap mena de preocupació. Pausa curta, després de la qual s’aixeca d’una revolada i llença el periòdic furiosament damunt la taula posant-se a passejar per l’escena, que estarà regularment moblada, i exclamant:

{Comença}

Escena única

—Ex! Quin fàstic de llegir el diari! Sempre igual! Sempre igual! Sempre notícies de que avancen els nostres quilòmetres i quilòmetres! Jo crec que fins hi ha notícies que són repetides d’altres dies, de tan exactament iguals que són! Ara acabo de llegir: “Se han pasado a nuestras filas doce soldados y un cabo, con armamento.” Aquesta nova, i d’altres que podria citar, fa més de trenta vegades que la llegeixo! Ves! Dotze soldats i un cabo, que fan tretze! Mal punt per a les tropes del Govern de la República! Serà això un auguri de mala sort? No ho sé; però, jo, periodista, hauria escollit una altra quantitat per enganyar al públic! {*Transició ben marcada.*}

—¿Qui és aquesta que parla tan descaradament i sense por?, vosaltres us preguntareu. Teniu raó, no em podeu conèixer perquè no m’he presentat encara... Sóc una evacuada! I, com a tal, tinc dret a parlar del que vulgui i com em dongui la gana! No faltaria més!

Alguna cosa deu valer l’haver deixat d’una manera tan sobtada nostra terra i nostres llars! Això sol ja val un títol!

Ara que m'hi trobo vull explicar-vos la manera com va ésser. [*Pausa. Torna a seure. S'arranja el mantell de les espatlles.*]

Després que el roncar dels avions enemics es deixà sentir per damunt de les nostres teulades i d'haver deixat caure uns presents no gaire d'agrair, sens que ningú no intentés de destorbar-los, “infondint” un pànic horrible per tota la ciutat, es veu que algú es va recordar de que hi havia unes sirenes d'alarma per tocar, i allà correu quan el mal ja estava fet i el perill pels qui restàvem ja era fora, a fer-les sonar esbojarradament, amb estridències d'agonia, fent més paorós el moment, que ja per si sol ho era prou. [*Imita el toc de les sirenes.*] Pi pit...! Pi pit...! Al propi temps els altaveus instal·lats per tots indrets no paraven ni un moment de cridar, amb veu desesperada: —“¡Todo el mundo abajo!” Però no devien cridar prou perquè els facciosos avions no feien cas d'ells i seguïen la seva ruta, sens “aterritzar”... L'apressament i la confusió dificultaven a tothom la davallada als refugis, que s'emplenaven ràpidament malgrat la persuasió que regnava sobre la poca eficàcia salvadora d'aquells tocs i d'aquells crits, fets tan a fora temps, però que no esvaïen del tot el natural instint de conservació, que fins entre els més escèptics tan fortament encara estava arrelat.

Feia uns dies que el cas es repetia i nosaltres fèiem més vida als soterranis que no als nostres cataus, que tan s'hi assemblaven... Allí hi estàvem amb molt males condicions higièniques (sort d'estar-hi ja fets) i amb heterogènia barreja indescriptible: gent de totes menes, fetors insuportables, immundícies per tot i escenes terriblement “asqueroses”... No s'hi podia viure! X! Encara, avui, al pensar-hi, sento un no sé què per dintre meu que em revolta les entranyes de fàstic i d'horror! No pot explicar-se, no, no!!! [*S'horroritza.*]

I fou per això, més que per la por als efectes dels bombardeigs, important-me ben poc deixar a la meua terra i tot ço que en ella pogués esdevenir-hi, vaig agregar-me al primer eixam d'evacuats que eixia cap a Catalunya, després d'haver tingut el temps precís per conduir en un farcell tota la roba que tenia, mentre em preguntava: —Per què ens hauran ensenyat a odiar tant a Catalunya, si ara ens han de portar cap a ella? Quin país més estrany serà!

Pel camí, llarg i penós, ens creuàrem amb una infinitat de trens i d'òmnibus atestats de gent jove, com la majoria de nosaltres, que deixaven voluntàriament la seva llar per anar a defensar els nostres interessos, mentre nosaltres anàvem, sense cap empatx, a menjar-nos el pa seu, que ells no havien volgut menjar-se tranquil·lament...

¡Quina vergonya, per nosaltres, si n'haguéssim tingut!

Això em donà tantes agalles que vaig arribar-me a creure que el país vers el qual em dirigia era de condicions ben inferiors al nostre, ja que “s'obligava” a servir-nos i a ajudar-nos d'una manera tan desinteressada i tan poc secundada per nosaltres. I, amb aquest convenciment, m'he presentat aquí: —Sóc una evacuada! Sóc més que tots vosaltres! Ja, ja, ja, ja!! [*Riu amb sarcàstica rialla.*] Després d'haver-nos fet una arribada apoteòsica, us hem fet donar els millors casals de la població. Vosaltres els heu cedit sense gaires rèpliques, ni posar-hi gaires obstacles, és clar! Com que us costava tan poc de suar la seva adquisició! Les meves companyes han de cuinar en les seves desguarnides cuines, el menjar que heu obligat a qui heu volgut a portar-los-hi; han fet ús dels pocs mobles que en elles heu deixat i han dormit en els sumptuosos llits, els abrigalls dels quals vosaltres mateixos us heu cuidat de fer fonedissos. Per a proveir-los de nou, no heu reparat

gens d'anar-los a arrancar de cases més o menys necessitades, mentre als vostres armaris i calaixeres ja no hi cabien més! Algunes de nosaltres hem estat allotjades, com a soldats, per les cases que sabíeu més poc afecte havien de tenir-nos. I a vosaltres, què? Amb tal de mortificar-los i perjudicar ja estàveu contents sens preveure les asprors i dissidències que per força havien de sorgir... Jo, per sort o per desgràcia, sóc una d'aquestes i consti que he agafat una bona gent. Bona, perquè els he pujat a cavall i sóc ama i senyora de la casa i de tot! No faltaria més! Sóc una evacuada!

Si el meu piset escarransit no m'ha dolgut gens de deixar-lo, no és d'estranyar que la casa on estic no m'interessi gota i ho faci anar tot d'enrenou: entro, surto, pujo i baixo d'un pis a l'altre i vaig per totes parts com ho feia a casa meva; deixo que el vent esbatani portes i finestres, no estic mai per apagar els llums i encara que vegi un moble o una altra cosa per terra, prefereixo trepitjar-ho que no ajupir-me a collir-lo, puix no en tinc cap obligació. En dir-vos que fins la meva habitació m'han d'arranjar les dones de la casa, ja n'hi ha prou en suposar la supremacia que exerceixo damunt d'elles, que ho fan tot sense queixar-se. És clar, qui s'hi atreueix davant d'una senyora evacuada? [*Pausa. Va passejant i es planta al mateix prosceni adoptant una "pose descocada" i sexualment provocativa.*]

Sóc de Madrid! És a dir, no; la meva gràcia xavacana i la meva sal "sin salero" indiquen que sóc dels barris baixos de Madrid, que no és igual. Dels barris on viu la gent amb vida espesa i miserable, gent de vici, d'homes embriacs i perdularis i de dones alegres que no mirem gaire prim en cercar la manera de guanyar-nos... honradament la vida. Dels barris de gent sense categoria, però, amb la suficient per venir aquí a imposar la nostra voluntat, a fer-vos renegar de la vostra llengua i de les vostres costums, fent-vos parlar com nosaltres, viure i menjar com nosaltres, i fins aprenent les nostres cançons i els nostres jocs d'infants; la prova és que la majoria d'aquests, els homes de demà, estan enamorats de tot el nostre, i això em fa estar més contenta! Ja! Ja! Ja! Ja! [*Riu descaradament.*]

En canvi, nosaltres, els evacuats, els que hem vingut a robar-vos el pa i la tranquil·litat, no volem aprendre res d'aquesta Catalunya tan gelosa de tot el seu i tan envanida del seu amor patri i de la seva gloriosa història. Nosaltres no hem volgut saber res de la vostra dansa perquè és massa sentimental; allò de "Catalunya està trista, vestida en va de dol" [*Ho ha cantat.*] ens fa agafar ganes d'"apretar a córrer" per no posar-nos tendres i no donar un disgust al nostre cos, que només vol alegries i disbauxes sense parar! Val deu vegades més un pas de xotis ben marcat que no totes les sardanes del món; en la sardana hi prenen part els sentiments espirituals de qui la balla, en el xotis el de dintre no ens hi diu gran cosa, però, el cos, el de fora, hi pren un aire majestuós que encanta i et transporta al Paradís. Agafes un "xavó" d'aquells que es dobleguen com els vímetes, et deixes cenyir estretament per ell, i al moment et trobes a les regions de la felicitat. [*Agafa el mantell com si fos un home i marca el xotis, tot cantant:*] "Pichi, pom, pom, es el chulo que castiga, pom, pom..." Això és estil i gràcia castissa, que la sardana?... "Tot són pops, tot són pops, tot són pops..." [*Ben irònicament.*]

El fet d'ensenyar-nos, ja de petits, a odiar a Catalunya, indica que alguna cosa deveu tenir de bo i d'envejable, ja sigui la riquesa natural del país, ja sigui el caràcter franc i noble dels catalans o l'exemplar història que durant els segles de la vostra vida nacional porteu escrita, jo no sé el que serà, però jo en crec que la pàgina negra que acabeu d'escriure-hi ha de desprestigiari-vos per tota una eternitat! Catalunya ha caigut en un

insondable abism, del qual no ha d'eixir-ne mai més! I això que el Govern de la República, per a deslliurar-la, li ha enviat els homes més valents i de més capacitat de què disposava: aquells homes que fa sis mesos eren antimilitaristes i que avui, sense saber com, llueixen una esplèndida graduació militar; aquells homes valents que, als primers trets i als primers crits de guerra, fugen esporuguits, abandonant llars i famílies, cap a fruites les delícies de la rereguarda, a menjar-se el vostre pa i a apoderar-se dels vostres llocs de treball, mentre comporten impassibles i burletes, que els vostres fills i els vostres germans vagin a morir defensant ço que ells tan fàcilment han abandonat... Ja veus, doncs, Catalunya, de quins homes t'has de veure goig per a la teva redempció! Quina vergonya per al poble català, d'un amor propi tan refinadament sensible!

Potser que això es faci perquè tots aquests "vivaes" (?) que s'han aprofitat de la revolta matant a discreció i robant a capa estesa, convertint-se en "nuevos ricos", i dels quals n'esteu terriblement infestats, vagin a tastar les amargors de la vida de campanya i a saber el que es pateix per defensar allò que ells mateixos ja han fet malbé! Tinc dret a parlar-vos així i a dir-vos-ho tot, no faltava més! Sóc una evacuada!

M'he presentat a vosaltres amb el millor vestit que m'heu donat. El teixit i la confecció no tenen res d'extraordinari, però, aquest vestit té el valor, almenys, de quatre! Us diré com és això: cada cop que els encarregats de subministrar roba als evacuats arriben als prestatges de la tenda que us heu fet vostra, si han de treure deu vestits, per exemple, en treuen, almenys, quaranta: després els reparteixen la mar d'equitatius: deu per a nosaltres, deu pel delegat del municipi i vint per una fulana que sols serveix per això i per buidar les botelles de vi ranci, robades aquí i allà, destinades als malalts de l'hospital que ella fa veure que dirigeix! Poques vergonyes! Per això no podem agrair-los de cap manera el "sacrifici" que fan vestint-nos amb roba d'altres, perquè sabem que no ho fan per la nostra cara, sinó que per la seva pròpia conveniència, i que, com més evacuats admetran, més ració tindran de notificar a la gent d'ordre i d'emmagatzemar roba i més roba fins a tenir plens a vessar els armaris, com abans tenien els rics, amb una mica de diferència amb el medís per adquirir-la, no us sembla? I així somien en guanyar la guerra! O! I si sols robéssiu als qui considereu facciosos, encara rai! El mal és que, donats al robatori, encara que a molts els sembli mentida, ens robeu a nosaltres, amb el descaro més gran del món, la meitat de la subvenció amb què el mateix Govern ha tingut a bé d'afavorir-nos... Us puc dir a la cara que sou uns lladres! Lladres i assassins! Heu fet desaparèixer uns explotadors amb consciència i, per cada un, n'heu nascut dotzenes sense tenir-ne! Per això, no calia matar-los, si ho teníeu de fer pitjor que ells ho feien! De les dues pessetes diàries amb què som subvencionats, vosaltres us en quedeu una, per a les vostres butxaques! I encara renegareu dels evacuats, quan tothom sap que us feu rics a les seves espatlles... Si els feixistes són lladres, assassins i explotadors, vosaltres no sou res més que el planter de la seva llavor! Feixistes, més que feixistes!

Teniu sort que l'estalvi no s'ha fet per la majoria de nosaltres, puix si bé n'hi ha alguna convençuda de que ara és l'hora d'arreglar-se un passament per l'endemà (valent-se de que els seus marits tot sovint els porten les quinzenes cobrades a bon sou i d'atipar-les vosaltres) en som moltes que tan solsensem pel dia i que no ens hem de rebel·lar pel vostre robatori, ni tenim de denunciar-vos... o si no, pobrets de vosaltres! Pobrets de vosaltres si l'EVACUADA no fos de la vostra mateixa pasta! Sóc una evacuada! M'heu acollit

amb els braços oberts, i, per natural, hauria d'estar força agraïda de vosaltres; més, davant dels fets que us acabo d'explicar, no puc agrair-vos res. M'heu fet servir de joguet per poder fer vosaltres un bon negoci a les meves espatlles, i jo, això, no puc admetre-ho! Els negocis acostumo a fer-me'ls jo mateixa i no necessito que ningú més me'ls intervingui, siguin del caire que siguin!

De vosaltres, senyors de l'olla, no podia esperar-se'n cap cosa més: sou tan egoistes com dolents, teniu la dèria de fer-vos rics i no repareu amb els procediments, sou uns ignorants, i si bé ocupeu uns llocs dels quals no en sabeu ni el començament, no ho teniu d'agrair sinó a la mateixa ignorància, que us fa ésser atrevits, i a l'oportunitat que les circumstàncies us han emprat; no pas a les simpaties del poble, que no us pot veure gaire, ni al vostre talent, que és ben limitat. Ho vaig conèixer el mateix dia de l'arribada que no despenjàveu de gaire alt, quan em vareu preguntar: —"Qué? Cómo está la VACUNACIÓN de Madrid?" I fou des d'aquell moment que vaig considerar-me una sobirana entre vosaltres. No faltaria més! He fet el que he volgut i m'ha donat la reial gana! Com que tenia vostre "apoió", he defraudat tot el que he volgut de la casa on estic, segura de que no vindrien a reclamar res, i, no tenint-ne prou d'això, m'he volgut infiltrar en vostres vides conjugals, en venjança del mal concepte que de mi tenen les vostres dones, fent-les morir de gelosia i fent-vos "desbestigar" (?) a vosaltres, que us he fet anar d'ací d'allà com a joguets del vent. He jugat amb vosaltres om si us toregés, però, no he pogut aconseguir-me! [*Es desfà del mantell i va acompanyant de moviments torerils tot el que diu.*] El meu tipus castís us ha cridat l'atenció i he vingut cap a mi fets una fera brava, però, jo us he dit: —Passa! Heu tornat a envestir, rendits i enamorats, us he donat esperances de deixar-me abatre, i en el precís instant en què us creieu haver-ho aconseguit, us he esquivat a l'estil de Caganxo, dient-vos: —"Ole, que mala pata tienes, camará!" Després, m'heu afalagat, heu cedit a les més vares impertinències, us heu deixat clavar les banderilles del foc sexual que us consumia i, de mi, no n'heu pogut treure res. A tots us he fet passar per una vora veu i us he fet ajupir davant les meves "pantes", fent-vos uns "passes" que us han deixat esmaperduts: —"Muera tu gracia, ladrón!" [*Canviant de to.*] I, ara, dit siguiu entre nosaltres, si he relliscat amb algú, no ha estat per pessetes, ni per capritxo ni per amor, no! Ja estic curada d'espant, de tot això! Ha estat solament per fer desvariejar a les vostres mullers i fer-vos viure malament en família! Massa poc! Perquè s'ho prenen aixís? Com es coneix que són de poblet i que no saben res del viure de la capital!

No sé pas el que farien si haguessin de viure allà, entre nosaltres en els barris baixos de la capital d'Espanya! Allí, que tothom fa el que li sembla sens que ningú no se'n preocupi! De segur que s'hi moririen en dos dies, o, potser, al cap de quatre serien tan depravades i tan vicioses com nosaltres, perquè, per aquí, corre també cada cavall desbocat... sinó que no hi ha qui tingui interès en muntar-lo! És clar, com que els homes catalans són fets de suro! Ja, ja, ja, ja! No sé si mai m'havia fet unes rialles tan fresques i tan naturals; quan jo me'n reia, la cartera d'algun babau estava en perill, no faltaria més!, amb aquest somris tan seductor que tinc! [*Vol somriure, fent una ganyota.*] No crec que mai el meu estómac hagi anat tan ple com ara; el meu cos mai com ara no s'havia pogut abrigar tant ni mai no havia estat tan envejat; la meua rebaixada personalitat no sabia, fins ara, que cosa eren distincions i toleràncies de totes menes que l'enlairen a una categoria superior a la de tots vosaltres; és a dir: no em falta res, estic a cor què vols cor què desitges, i em

sentiria completament feliç si em trobes en una terra que no fos la catalana, i és per això que aquí no puc sentir-m'hi bé! Aquí, només hi podeu viure vosaltres, els catalans, els fills d'aquesta raça pastada amb la sang de les quatre barres, els que sou esclaus aimants i esteu orgullosos de tot el vostre, els que porteu barretina, ballean la sardana, renegueu com a carreters, parleu a grinyols i mengeu com els "tocinos"!

Sóc una evacuada! Tinc dret a dir-vos-ho tot! I tinc dret a parlar-vos aixís perquè no sóc d'aquells que, en temps normal, renegant del vostre noble sentir i de vostres cors honorats, de la blavor del vostre cel i de la primavera eterna de la vostra terra, mengen del vostre pa i beuen del vostre vi sens recordar-se que ambdues coses les han maleït milers de milers de vegades... Jo no sóc tan hipòcrita! Sóc més natural! He vingut a Catalunya empenya per les circumstàncies! Però no m'hi trobo bé! Aixís com vaig venir aquí al primer retruny del canó i quan encara els meus portaven les mans brutes i tacades de sang fresca dels crims injustos que havien comès, aixís mateix fugiré quan el perill hagi passat i quan la meva terra, que és Madrid, estigui ben proveïda de queviures, per menjar, de pessetes, per gastar i d'homes per disfrutar! [*Molt irònica.*] Allavors diré: —Adéu, Catalunya, pàtria meva, terra de l'amor sens fi; no t'agraieixo en el més mínim el favor que m'has fet! No vull res de tu! I té! Per demostrar-t'ho, abans de fugir, aquí tens les espardenyas per si m'emportava res de la teva terra, que no puc sofrir! No t'agraieixo res perquè has estat massa de sort, Catalunya hospitalària! Si el destí hagué fet que tu vinguessis a casa nostra: ai, pobra de tu! I que malament ho hauries passat! Per això t'he dit que has estat molt de sort! [*Haurà llençat les espardenyas al públic.*] Només vull emportar-me'n el meu mantell, que és el meu company inseparable! [*Hi juga, com si fos un ésser vivent.*] Ell és l'encobridor de les meves faltes, el confident dels meus secrets, el còmplice de les meves malifetes i l'esquer dels meus paranys! Deixant a part la meva personeta, no li importa res Madrid, ni Catalunya, ni la guerra ni la revolució! És exactament igual que el Govern... Tan li és dir un: —Salud, camarada! [*Saluda, comunista.*] Com si li ve dir un: —Arriba, España! [*Saluda, feixista.*] El cas és anar tirant de la rifeta, vingui d'allà on vingui! El demás són quientos! El mon és d'aquell que el sap entendre! Oi que em doneu la raó? No faltava més! Sóc una evacuada! Tinc dret a tenir-la, per això us he dit les veritats. I ara, prou! Ell em cobrirà fins a més avall de la cintura, em farà adoptar una posició marcadament madrilenya i m'internaré amb ell bastidors endins, com si me n'anés Passeig de la Castellana avall, sens ni recordar-me del favor que m'heu fet, ni de que mai us hagi vist! Ja, ja, ja, ja! No faltava més que jo us tingués d'agrair quelcom! Sóc de Madrid! Sóc més que tots vosaltres! Sóc una evacuada! Sóc una evacuada! [*Va cloent-se la cortina.*]

Tivissa, 31 juliol 1937

Anàlisi: La font com a testimoni del passat

Ens trobem davant d'un monòleg de caràcter satíric que comença amb la presentació de l'únic personatge que intervé: una dona evacuada. El fet que no tingui nom i es presenti com una jove procedent de Madrid no és casual. Amb aquesta elecció l'autor construeix una figura fictícia a força d'aglutinar les principals característiques i estereotips dels refugiats arribats a Catalunya fins aleshores. S'ha de tenir present que el 33% del total de persones arribades a terres catalanes al llarg del conflicte va correspondre

amb la franja de dones adultes;⁹ per tant, el component femení va ser important. Però l'origen de la protagonista tampoc és casual. Els madrilenys i madrilenyes, integrants de les primeres evacuacions, van esdevenir per a la majoria de les localitats allunyades dels fronts de combat no només el primer contacte amb la problemàtica dels refugiats, sinó que també amb els horrors i conseqüències de la guerra. A la Ribera d'Ebre, concretament, les primeres expedicions d'evacuats van arribar procedents de la capital entre la tardor del 1936 i l'hivern del 1937. Així mateix, tot i l'arribada continuada de partides d'altres ciutats com Màlaga, en el moment que l'autor escriu el text, el juliol de 1937, els majors contingents de desplaçats a la comarca continuaven sent els que havien arribat procedents de Madrid.

En aquesta presentació, a més, apareixen els primers adjectius despectius envers aquesta dona, i en conseqüència envers els evacuats en general. El seu comportament, caracteritzat per "ademans vulgaríssimis i gens honestos", es contraposa amb la manera de vestir "decent" per ser a "l'estil de dona catalana", a excepció de l'element tradicional castís del "mantón de Manila", que prendrà un paper important en la posada en escena. Seguidament, es descriu l'escenari on té lloc l'acció, format per un espai senzill que permet centrar l'atenció únicament i exclusivament en la protagonista i el seu discurs. El diàleg comença amb l'evacuada llegint un diari, queixant-se d'una situació recurrent i fàcilment observable a la premsa de l'època: l'aparició constant de notícies molt similars entre elles, sobretot en referència a la circulació de soldats d'un bàndol a l'altre. Tot i el vessant propagandístic indeslligable al periodisme de guerra, és cert que la mobilitat entre i dins dels fronts va ser constant al llarg del conflicte, la qual cosa originà un gran dinamisme. Si més no, com transmet Callau i Nogués, aquesta repetició diària al peu de la lletra despertava certa incredulitat entre la població.

A partir d'aquest moment, l'evacuada trenca amb l'escena i es dirigeix directament al públic. Des d'un bon començament es refereix a ella mateixa com una persona que parla "descaradament i sense por", per després presentar-se com el que és, una evacuada, que pel fet de ser-ho té dret a parlar "del que vulgui i com (li) dongui la gana!". Aquí formula la primera crítica a la figura dels refugiats, l'element de privilegi que serà desenvolupat més endavant i recurrent al llarg del text.

L'evacuada narra com va iniciar el seu èxode moguda pels bombardejos continuats, que sabem que van ser especialment cruents a grans ciutats com Madrid o Barcelona, on acabaren destrossant barris sencers, com va passar a la Barceloneta.¹⁰ A la vegada que fa una descripció exhaustiva de l'experiència a un refugi antiaeri, es deixen entreveure dubtes sobre la tardança per part de les autoritats responsables a avisar dels bombardejos. L'elecció del llenguatge emprat no es deixa en cap moment a l'atzar, per exemple, amb l'expressió "fèiem més vida als soterranis que als nostres cataus, que tan si assemblaven". La paraula "catau" té una dualitat de significat que l'autor aprofita: per una banda, significa "lloc brut i desendreçat que algú fa servir com a refugi", que encaixa amb les següents línies, que dedica a donar detallades descripcions sobre les males condicions higièniques, la brutícia i les males olors amb les quals havien de conviure. Són precisament aquestes condicions de vida pèssimes inherents a les guerres les que porten el personatge a afegir-se a les partides d'evacuats que es dirigien cap a Catalunya. Per altra, *catau* significa "local de mala fama, obscur i perillós, a conseqüència dels qui el freqüenten o l'habiten", defi-

nició que lliga a la perfecció amb la imatge que l'autor construeix al llarg del monòleg de la població evacuada.¹¹

Se'ls dibuixa com gent aprofitada i sense vergonya a partir d'una contraposició entre els joves que anaven a lluitar per defensar la República i els evacuats, també joves, que anaven "a menjar-se el pa" dels primers. Amb aquesta comparativa, l'autor nodreix una idea recurrent a ulls de les comunitats acollidores, la idea de la superioritat dels desplaçats. I queda clar de manera explícita: "Això em donà tantes agalles que vaig arribar-me a creure que el país vers el qual em dirigia era de condicions ven inferiors al nostre..." La creença que als evacuats se'ls proporcionava un tracte de favor serà un element que es repetirà pàgina sí i pàgina també. Per exemple, pel que fa al seu allotjament, se'ls va rebre de "manera apoteòsica", tot donant-los els millors casals disponibles. Arreu, les primeres arribades de població desplaçada van ser celebrades i vistes amb curiositat, rebent amb els braços oberts a qui més ho necessitava, sobretot quan es tractava d'infants. Amb el temps i el pauperisme aguditzant a les rereguardes, aquestes arribades massives no van ser rebudes amb el mateix entusiasme. A través de la documentació d'arxiu, podem analitzar aquest tipus de dinàmiques a la mateixa comarca: de la prestació voluntària de veïns i veïnes per donar acollida als arribats el desembre de 1936 a Rasquera, a la negativa de cedir-los immobles als quals no se'ls donava cap ús menys d'un any després, al setembre de 1937, a la Serra d'Almos.¹²

En aquest punt, s'introdueix la primera recriminació directa a l'actuació de les comunitats d'acollida, posant el focus a les autoritats municipals. Es fa referència al fet que el motiu d'assignar els millors casals als refugiats es trobava en el poc que havia costat la "seva adquisició". És a dir, es critica la requisita de propietats, a la vegada que s'exposen les condicions en què es trobaven aquests espais, desproveïts del que és necessari per viure, de manera que ho havien de proporcionar els habitants locals. Tot seguit, explica la col·locació dels refugiats en habitatges "que sabíeu més poc afecte havien de tenir-nos", una tendència força comuna i generalitzada que consistia a allotjar-los amb famílies de dretes, políticament afins al bàndol rebel, amb el doble propòsit de molestar-les i crear-los un perjudici econòmic. Si més no, tal com s'apunta en el text, aquesta mesura va acabar repercutint directament en el tracte que va rebre la població allotjada en aquestes cases.

Aviat, però, torna a dirigir les crítiques a la figura protagonista, que es passeja per l'escenari adoptant una postura seductora, directament relacionada amb com es perfilen a partir d'aquest moment certs trets de la seva personalitat. El diàleg es reprèn amb l'evacuada parlant del seu origen. Es tracta d'un personatge contínuament presentat mitjançant estereotips castissos, que juga amb el seu mantell durant tota l'escena, acompanyant amb moviments el to provocatiu del seu pregó. Contínuament fa mofa de si mateixa, destacant algunes característiques com la seva "gràcia xavacana" i la seva "sal sin salero", indicant, altra vegada, que és d'una zona concreta de Madrid, dels barris baixos. Aquesta afirmació va acompanyada d'insinuacions sobre l'estil de vida i la manera que té de guanyar-se la vida. De nou amb aquesta voluntat denigrant, l'autor relaciona el conjunt de la població refugiada amb el que ell entén per una moralitat baixa, amb vicis, i suggereix en diverses parts del text el lligam d'aquestes persones, específicament de les dones, amb activitats com la prostitució.

“Gent sense categoria, però amb la suficient [...]” per arribar i imposar la seva llengua, costums, a menjar el seu pa i viure a costa seva. Es tracta d'una argumentació de tints xenòfobs que no s'allunya dels discursos que trobem actualment en contextos similars d'arribada de refugiats. Callau i Nogués es fa servir d'aquesta figura femenina per articular una por irracional al fet que qui ve de fora esborri tota senya de la seva cultura i identitat: la mateixa evacuada afirma que la seva intenció no és altra que robar els recursos i la tranquil·litat a qui li ha obert els braços en acollida; mentre que no li interessa res relacionat amb Catalunya. Ho emfatitza establint una comparació entre les sardanes i el xotis. Mentre que el primer l'associa a la tristesa i avorriment, el segon amb l'alegria, la disbauxa i, de nou, amb la sensualitat.

Per enllaçar un tema amb un altre es repeteix, com si es tractés d'un “mantra”, la fórmula “tinc dret a parlar-vos aixís i dir-vos-ho tot, no faltava més! Sóc una evacuada!”. Per, tot seguit, tornar a desplaçar l'atenció de la població refugiada amb un llarg al·legat que exposa diverses formes de corrupció lligades a aquesta problemàtica. En aquest cas, se centra en els jocs amb les xifres de subministraments declarades, i apunta directament a la figura del delegat del municipi. També fa referència als furtus de material hospitalari destinat als malalts, i acusa un seguit de gent específica d'actuar en benefici propi i de robar directament als refugiats. Literalment, assenyala que “com més evacuats (a)dmestran, més ració tindran de notificar...”, en referència a la prestació de 2 pessetes per dia/refugiats que s'atribuïa als ajuntaments per al seu manteniment. Poques línies després ho expressa de forma directa “de les dues pessetes diàries amb què sou subvencionats, vosaltres us en quedeu una”. Tot i la probabilitat de frau i picaresca que va generar aquesta mesura, és cert que el manteniment econòmic de la població desplaçada va acostumar a esdevenir més una càrrega que un mitjà per enriquir-se, ja que el cobrament dels subsidis tendia a anar endarrerit, i eren els municipis els encarregats d'avançar importants xifres de diners.¹³

Continua qualificant-los amb una sèrie d'insults (lladres, assassins, feixistes...), que culmina amb una reflexió sobre si realment hi havia diferència entre “els rics d'abans” i els qui s'aprofitaven d'una situació de penúria i necessitat per treure'n benefici. El que vol transmetre l'autor queda sintetitzat amb la sentència següent:

“Heu fet desaparèixer uns explotadors amb consciència i, per cada un, n'heu nascut dotzenes sense tenir-ne! Per això no calia matar-los, si ho teníeu de fer pitjor que ells ho feien!”

Finalment, tanca aquest tema anomenant als “senyors de l'olla”, els encarregats de distribuir els queviures, parlant en termes d'egoisme i malícia en la manera d'actuar, titllant-los d'oportunistes per ocupar posicions per les quals no estaven preparats.¹⁴

Quan semblava que el text havia mogut el punt de mira a les gestions municipals, torna a relacionar aquests comportaments corruptes amb l'actitud de la població refugiada, com si estiguessin fets “de la mateixa pasta”. La protagonista s'equipara a la situació indicant que ha “defraudat tot el que he volgut a la casa on” s'està. Recupera el to sexual que durant tot el relat sobrevola la seva figura per reafirmar l'estereotip que envoltava l'arribada constant de dones joves, sense companyia de marits en la majoria dels casos. La por que les dones forasteres s'introduïssin a les vides conjugals de la població local és directament afirmada pel personatge, que exposa com juga amb els homes i la maldat darrere de la seva actitud, ja que no ho fa ni per diners, “ni per capritxo, ni per amor” ,

sinó directament per fer patir les dones del poble i destrossar les famílies catalanes. En relació amb això, fa ús d'un vocabulari propi del toreig (torejar, envestir, esquivar, deixat clavar les banderilles, fer "passes"...), que utilitza com a metàfora del festeig, mentre fa moviments amb el seu mantell.

A partir d'aquí torna a referir-se al seu origen, als barris baixos de Madrid, com si procedir de determinats espais anés lligat amb la moralitat i no amb la capacitat econòmica. Novament, destaca l'existència del sentiment general que als refugiats se'ls oferia de tot mentre la resta passava gana i penúries. És en sintonia amb això que, malgrat el context desfavorable per la guerra, l'evacuada afirma que mai ha estat en tan bones condicions (estómac ple, abrigada, envejada).

Un altre element que apareix al llarg del monòleg és l'odi dels evacuats als catalans i a la seva cultura. Resulta rellevant que encara que el personatge mostra de manera recurrent com odia tot el que té relació amb Catalunya, sempre ho fa a través de lloances. Critica aspectes concrets, com la gestió política, la corrupció o certes actituds dels seus habitants, però entremig alaba contínuament elements característics del territori. Aquestes alabances apareixen com petites finestres al cor de l'autor, catalanista durant tota la seva trajectòria prèvia i posterior a la guerra. Així, encara que a l'evacuada no li agrada el seu destí, l'enalteix constantment: "El vostre noble sentir i de vostres cors honorats, de la blavor del vostre cel i de la primavera eterna de la vostra terra." Per altra banda, afirma que la seva arribada a Catalunya va ser accidental i totalment moguda per les circumstàncies, per aprofitar-se d'allò que a Madrid no hi havia. Trencant amb la imatge maliciosa que se'n pot despendre d'aquest discurs, s'ha de dir que els evacuats arreu ho van fer empesos per la situació de perill i per la pressió demogràfica que feia altres espais inhabitable. De fet, el govern de la República va haver de fer front a les reticències a evacuar promulgant l'evacuació obligatòria a Madrid i establint la necessitat de salconduits per evitar-ne el retorn dels qui no volien deixar enrere les seves llars, pel que no es pot entendre com una decisió premeditada i, encara menys, desitjada.

En definitiva, es recrea en la idea que s'aprofita del que li han ofert, però sense crear cap lligam emocional amb aquells que li han brindat ajuda quan més ho requeria. I, encara pitjor, sense agrair l'esforç material que ha fet la població a les zones d'acollida. En aquestes darreres línies torna a repetir el "mantra" amb el qual ha jugat durant tota la representació, "Oi que em doneu la raó? No faltava més. Sóc una evacuada!" però introduint a més "Tinc dret a tenir-la, per això us he dit las veritats". Aquesta darrera frase és clau per entendre la intenció final del text: es fa servir de l'evacuada per plantejar "les veritats", el que ningú s'atreveix a dir en públic, però tothom pensa: de les crítiques a la gestió municipal a com és vista l'arribada de persones evacuades. El monòleg tanca amb la protagonista jugant amb el seu inseparable mantell de Manila, desapareixent entre bastidors mentre repeteix les sentències que han acabat vertebrant el text: "Sóc de Madrid! Sóc més que tots vosaltres! Sóc una evacuada! Sóc una evacuada!"

Josep Callau i Nogués. Breus apunts de l'agost del 1937 al final de la guerra

Mesos després de la redacció del monòleg, el mateix Josep Callau i Nogués es va veure en la necessitat d'abandonar temporalment la llar i buscar refugi al mas d'un tiet seu. No va ser l'únic tivissà que es va haver de desplaçar amb l'avançada dels fronts.¹⁵

En realitat, la guerra va acabar mobilitzant a més de 150.000 catalans i catalanes dins del mateix territori.¹⁶ Casos com el de l'autor no acostumen a comptabilitzar en aquestes xifres, sinó que la majoria corresponen a desplaçaments no registrats, propis de moments d'emergència, quan es tendeix a buscar refugi a la muntanya o als masos, en companyia o a l'empara de veïns o familiars. Aquest tipus de dinàmiques mostren la importància de les xarxes familiars i comunitàries, que van arribar on no ho van fer les institucions.

Escrits anteriors i posteriors a "Sóc una evacuada!", com els que formen part del quadern "Entre terrossos", mostren un Callau i Nogués molt cremat per la situació de fam i escassetat creixent a la qual havia de fer front la població en general i la seva família en particular. A escala personal va viure una situació cada vegada més crítica, amb la detenció i malaltia del seu pare com a punt culminant, que encara empitjorà a la postguerra. Si una cosa queda clara de la trajectòria i la ideologia política de l'autor és l'amor per la seva terra, Tivissa, i per Catalunya. Més enllà d'això, es pot definir com catalanista i conservador, allunyat de la participació política, però mantenint-se crític amb allò que no li semblava bé en cada moment, independentment d'on vingués la mesura, fins al punt d'arribar a agrair l'entrada dels rebels al seu municipi en tant que suposava un canvi de mans a l'administració municipal. Per posar algun exemple concret, va rebutjar fermament els assassinats a capellans que es van produir amb l'esclat revolucionari o mesures com el repartiment de terres.

Es tracta d'idees que apareixen amb més o menys intensitat a "Sóc una evacuada!", com la percepció dels forasters com persones que es dediquen a entabanar la població local. Es pot dir que l'arribada de forans era un element que el preocupava amb independència de si es tractava o no de refugiats. Al cap i a la fi, se sap que l'autor va mantenir relació d'amistat amb refugiats i refugiades procedents de Ginestar, una de les quals incorpora a la seva cançó "Gonyi".¹⁷ En contraposició, en un altre dels seus poemes parla de com els soldats que arriben al poble s'aprofiten de les noies tivissanes, mitjançant enganys i trucs. Es tracta de la poesia "Plato de guerra", paradoxalment escrita entre Tivissa i la partida de Monegret, on ell va restar un temps refugiat. Curiosament, per l'accent i el vocabulari emprat, en aquesta ocasió també es serveix d'un personatge madrileny:

*Morenita resabía:
Si ozté me quié ezcuchar
Yo zoy er quinto má chulo
De toa la capità.
Cuando pazo por zu caye
Por ver si la veyo a ozté
Las piernas me van temblando...
Yo, que en la vía temblé.
Me dan mieo zus ojazos
Que hieren ar corazón
Pero, temo más zus manos
Si me dan un bofetón.
Zi no me lo dan, y tiene
De ezcucharme la bonda,
Me tendré por mà dichozo
Que no es Franco, er generà.*

*Yo tengo tierra en la Habana
Y una fàbrica en París,
Cien mil cabayos en Rusia
Y diez fondaz en Madriz.
Una caye en Barselona
Y en eza mano un fusir
Que a zus pié tóo se rinde
Si se digna dar-me er zi.
Nos cazaremos mú pronto
Si ez que a ozté le venga bien
Y juntitos, viviremoz
Eterna lina de miér.
Mis autoz estan a punto para el viaje emprender,
Daremos la vuerta ar mundo...
Felises vamos a zer!
Ya sabe que a ozté la quiero
Como quiero a mi fusir,
Como quiero a las lentejas
Aunque estén a medio herví.
La quiero má que a la Muerte
Y má que a un avion,
No seya conmigo ingrata
Tenga de mi compazióon,
Que yo zoy un pobre zordao
Enamorao y galán
Que le pide mir perdonez
Zi no lo quiere acetar...
Morenita rezalá
Si ozté me quié ezcuchar
Acabaremoz la guerra
Y haremoz, loz doz, la pas.*

*Moltes noies, tivissanes,
Y com a Tivissa, arreu,
S'han posat totes ufanes
Al sentir, això, davant seu.
Han plantat a llurs promesos
I han fet cas d'eixes raons,
Els seus cors han restat presos
Dintre insanes intencions.
Més, quan tornin els soldats
Envellits, del campament,
A totes les trobaran
Plorant de penediment!*

Tivissa i "Montnegret", abril del 1938.¹⁸

CONCLUSIONS

“Sóc una evacuada!” és un escrit marcat pel to crític i àcid, no només en relació amb la població acollida, sinó amb l'organització d'aquesta. Per una banda, trobem un ús de la sàtira com a denúncia de certs elements que estaven condicionant el desenvolupament de la guerra; en concret, les irregularitats comeses des de les institucions, tant centrals com municipals. Mentre que per altre cantó observem un text replet de comentaris contraris a la població nouvinguda, que és representada a partir del personatge d'una dona evacuada que no fa més que desprestigiar la terra que li ha obert els braços en acollida. Al contrari del que passa quan fa crítica política, que assenyalava situacions específiques pràcticament amb noms i cognoms al darrere, en aquest cas l'autor generalitza i difama l'essència de tot un col·lectiu, qüestionant-ne les intencions i l'estil de vida. Es tracta, en definitiva, d'un document que mostra un fort rerefons de rebuig a la població evacuada no catalana, mitjançant l'ús d'estereotips que, tot i que exagerats per la naturalesa del text, es corresponen amb la percepció que molts individus tenien dels refugiats.

L'estudi de la problemàtica dels desplaçats de guerra és complex i polièdric; la diversificació de fonts necessària i els enfocaments locals imprescindibles en la creació del retrat de la quotidianitat de la guerra. Fonts com aquesta ens permeten acostar-nos a la cara menys amable del desplaçament forçat, una temàtica s'ha acostumat a abordar des d'una òptica optimista i institucional, centrada en els èxits i les mancances de l'organització assistencial. La solidaritat entre ciutadans va salvar la vida de milers de persones, de la mateixa manera que el desplaçament forçat va originar vincles (entre els mateixos refugiats i amb les comunitats d'acollida) que duraren de per vida, però tractar les llums sense fixar-se en les ombres és, si més no, poc realista. Les situacions de tensió van ser provocades per múltiples factors, analitzables des del punt de vista local a partir de textos com aquest, però també dels testimonis conservats, juntament amb documentació d'arxiu. Posar el focus en un escenari molt concret ens permet observar les conseqüències del conflicte amb el nivell de detall i aproximació necessaris per comprendre les dinàmiques comunitàries i fins a quin punt va afectar al dia a dia de les poblacions. Per tant, la necessitat de realitzar apropaments “micro” per entendre fenòmens “macro” esdevé crucial per entendre totes les peces d'un conflicte que avui dia continua generant atencions i debats.

BIBLIOGRAFIA

- ARAGONÉS, R. (2017): Estudi del poema “L'aiguat”, de Josep Callau i Nogués.
- CLAVIJO LEDESMA, J. (2003): La política sobre la població refugiada durant la Guerra Civil, 1936-1939, Universitat de Girona, Girona.
- COLLADO JIMÉNEZ, J.C. (2015): Los evacuados de la Guerra Civil de la provincia de Toledo (1936-1939), Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid.
- GUTIÉRREZ, E. (2013): “Refugiats de guerra a la Ribera d'Ebre, 1936-1939”. *Miscel·lània del CERE*, 24: 83-114.
- SERRALLONGA I URQUIDI, J. (2004): *Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra, 1936-1939*, Editorial Base, Barcelona.
- SERRALLONGA I URQUIDI, J. (2007), “Refugiats, metges i Guerra Civil, 1936-1939”, *Gimbernat: Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut*, 43: 195-210.

Arxius

ACRE: Arxiu Comarcal de La Ribera d'Ebre

ARCM: Arxiu Regional de la Comunitat de Madrid

Pavelló de la República.

NOTES

1. COLLADO JIMÉNEZ, J.C. (2015): *Los evacuados de la Guerra Civil de la provincia de Toledo (1936-1939)*, Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid, p. 142.
2. Sobre l'evolució de l'aparell assistencial, vegeu: CLAVIJO LEDESMA, J. (2003): *La política sobre la població refugiada durant la Guerra Civil, 1936-1939*, Universitat de Girona, Girona.
3. SERRALLONGA I URQUIDI, J. (2004): *Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra, 1936-1939*, Editorial Base, Barcelona, p. 69.
4. Un clar exemple van ser la multitud de "prohijamientos" i adopcions de nens evacuats per part de les famílies que els hi havien donat acollida. ARCM. Fondo Diputación Provincial. 4367/0075.
5. ARAGONÉS, R. (2017): Estudi del poema "Laiguet", de Josep Callau i Nogués.
6. ACRE 340-91-T2-6. Fons Josep Callau i Nogués.
7. El que es troba entre claudàtors està escrit amb posterioritat, després de la victòria de l'exèrcit rebel.
8. ACRE340-91-T2-9. Text transcrit mantenint l'ortografia original.
9. SERRALLONGA I URQUIDI, J. (2007), "Refugiats, merges i Guerra Civil, 1936-1939", *Gimbernat: Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut*, 43: 195-210.
10. Pavelló de la República. F-DH 3 (1). 8.
11. <<https://www.wordreference.com/definicio/catau>> [Darrera consulta 15/06/2023].
12. ACRE. Actes dels Ajuntaments de Rasquera i la Serra d'Almos.
13. GUTIÉRREZ, E. (2013): "Refugiats de guerra a la Ribera d'Ebre, 1936-1939". *Miscel·lània del CERE*, 24, p. 94.
14. Altres testimonis de la zona parlen en els mateixos termes que l'autor tivissà, tot destacant com "segons quines coses, s'ho quedaven els peixos grossos de la Societat [Agrícola]". Maria Sabaté Pinyol: <<https://www.youtube.com/watch?v=Fw9NQAIItSA>> [Darrera consulta: 20/06/2023].
15. Testimonis com el de la Maria Sabaté Pinyol, citat anteriorment, relaten com van haver d'evacuar cap a la muntanya i cap als masos, o cap a poblacions properes, com en el cas de la Teresa Quintana Vernet: <<https://www.youtube.com/watch?v=VkXMAXRslEA>> [Darrera consulta: 20/06/2023].
16. SERRALLONGA I URQUIDI, J. (2004): *Refugiats i desplaçats...*, p. 69.
17. ACRE 340-91-T2-6. Fons Josep Callau i Nogués.
18. ACRE 340-91-T2-6. Fons Josep Callau i Nogués.